

LATINA ET GRAECA

NOVA SERIJA / 2015, br. 27

Uredništvo
Bruna Kuntić-Makvić,
Darko Novaković,
Damir Salopek,
Zlatko Šešelj

Glavni urednik
Zlatko Šešelj

Nakladnik
Latina & Graeca,
Institut za klasične jezike
i antičku civilizaciju,
Zagreb,
Harambašićeva 19

Za nakladnika
Zlatko Šešelj

Priprema
D. N. d.o.o.
Zagreb,
Ozaljska 23

Motiv na naslovnici
Slika na vazii: Drevni grčki dekorativni elementi na vazama

Tisak
GRAFOMARK d.o.o.
Zagreb
J. Lončara 2f

Zagreb, 2015.

ISSN 0350-414X

Časopis izlazi uz potporu
Ministarstva kulture Republike Hrvatske
Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske
Gradskog poglavarstva grada Zagreba

Cijena 35 kn

Sadržaj

UVODNIK

Riječ urednika 3

TEME

Tomislav Mokrović: Diomed: između mita i kulta 5

Emilio Marin: Doprinos epigrafičkog korpusa starokršćanske Salone klasičnoj filologiji 33

Voljena Marić: Rukopisna ostavština Antuna Petra Liepopillija u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku 37

Luka Boršić - Ivana Skuhala Karasman: Prva hrvatska grecistkinja: Josipa Steinkuš 61

PRIJEVOD

Stjepan Pavić: Latinske pjesme bosanskih franjevaca 65

Blaž Josić: Elegija o novoj godini 67

Blaž Josić: Oda Petru Klobusitzkom 80

DOGODILO SE

Inga Vilogorac Brčić: *Salonae Longae* 2015. 83

Tomislav Mokrović: Seminar *colonia iulia lader* 85

RECENZIJE

Zlatko Šešelj: *Expellas furca ipse tamen recurret*: 89

Riječ urednika

Predstaviti u nekoliko riječi ovaj broj našeg časopisa nije naročito težak zadatak. I ovi nam reci posluže uvijek i za neke napomene o trenutku u kojem djelujemo, o stici (ili strukturama) koje se – kao i cjelina znanosti i društava – nalaze u silnim turbulencijama (pa prema tome i pred različitim izborima), o metodama pouke u školama društvenoj relevantnosti humanistike (pa time, dakako, i filologije i srodnih struka kao i o svoj širini pitanja koja se svakim danom sve više množe.

Ove retke pišem u vremenu koje tka nove ideje u nastavnom procesu kroz našu ljevu kurikulumnu reformu, a da nemamo gotovo nikakvih spoznaja o tome u koje pravcu te promjene idu. Nadam se da ćemo u slijedećem broju o toj temi moći poknuti i polemiku na stranicama LATINA ET GRAECA.

U tom zatišju će pred buru širina sadržaja ovog broja sasvim sigurno biti poklonima radost, a skepticima utjeha. Riječ je o tome da nam se iz broja u broj povećava: samo broj pretplatnika – što je posebno vrijedna vijest – no isto tako i broj suradnika od kojih su neki na samom početku svoga stručnog rada.

Ovaj će broj časopisa osim toga posvjedočiti da je riječ o sadržajima koji u cent pozornosti donose golemo vremensko razdoblje i nepregledna ljudska iskustva. C mitskih vremena – o kojima govori članak Tomislava Mokrovića o mitskom liku J naka Diomeda i o stvaranju njegova kulta – pa sve do suvremenosti o kojima govoro izvještaji s naših svakogodišnjih seminara.

U tom tromilenijskom ljudskom stvaralaštvu svoje su teme našli ostali naši auto Emilio Marin, jedan od osnivača ovog časopisa, ponovo se javlja na njegovim strarcama tekstem o epigrafiji kasnoantičke/ranokršćanske Salone, Voljena Marić o rukpisnoj ostavštini hrvatskog latinista Antuna Petra Liepopillija, dubrovačkog notari pjesnika iz posljednjeg stoljeća upotrebe latinskog u hrvatskoj školi i politici. Počecin 20. stoljeća pripada tema koje su se prihvatili Luka Boršić i Ivana Skuhala Karasman s Instituta za filozofiju o prvoj hrvatskoj grecistkinji Josipi Steinkuš koja je u vrijeme nesklono ženskom studiranju doktorirala na katedri grčkog jezika.

I prijevodi koje objavljujemo pokazuju koliko su klasični jezici neizostavni dio našeg identiteta. Ovdje, dobrotom i marom fra Stjepana Pavića te uz suglasnost izdavača kod kojeg će cjelina korpusa franjevačkog pjesništva na latinskom biti objavljen objavljujemo dvije duže pjesme franjevca Blaža Josića u originalu i Pavićevu prepravu, te uz njegov kratak uvod.

Tu su i nezaobilazni prikazi naših seminara, dokaz da su teme s kojima se susrećemo i o kojima govorimo zanimljive i novim generacijama.

I na kraju, ali ne najmanje važno, prikazana je i knjiga Marka Petraka, redovnog profesora rimskog pravog, koja donosi pregled naših klasičnih studijskih radova.

Luka Boršić i Ivana Skuhala Karasman

Prva hrvatska grecistkinja: Josipa Steinkuš

Josipa Steinkuš (1879. – 1955.) prva je Hrvatica koja je diplomirala iz grčke klasične filologije, i druga žena koja je doktorirala na zagrebačkom Sveučilištu.¹ Iz područja grčke filologije August Musić promovirao je 1885. godine, dočim je Nikola Majnarić promovirao iste godine kao i Josipa Steinkuš (1912.) no nekoliko mjeseci nakon nje. O njoj nema mnogo podataka, ali s obzirom na to da se radi o prvoj grecistkinji u Hrvatskoj, smatramo da je zavrjedila ovu kratku bilješku.

Životopis

Josipa Steinkuš rođena je 1879. godine u Varaždinu gdje je s obitelji živjela u Vrazovoj ulici broj 1 koja je smještena na zapadnom rubu povijesne jezgre. Otac Vatroslav bio je bravarski obrtnik. U rodnom gradu završila je četiri razreda više djevojačke škole. Devetnaestostoljetni Varaždin, u kojem odrasta i stječe prvo obrazovanje, grad je u kojem se događaju zamjetne promjene. Počinju se graditi obrtničke i gradske kuće, grad se širi, pojavljuju se prvi znaci industrijalizacije, a u prvoj polovici 19. stoljeća Varaždin je dobio Glazbenu školu po kojoj je još i danas poznat.

U Zagrebu je Josipa Steinkuš s odličnim uspjehom završila ženski Licej.² Stekla je potrebne kvalifikacije za učiteljicu u nižim i višim osnovnim školama, nakon čega

¹ Prije nje samo je jedna žena stekla doktorsku titulu na istom fakultetu, bila je to Milica Bogdanović (1892. – 1973.) koja je 1906. godine doktorirala disertacijom *Car Julijan Apostat prema kršćanstvu*. Radi se naravno o Zagrebačkom sveučilištu Franje Josipa I., osnovanog 1874. godine. To se sveučilište sastojalo od tri fakulteta: Teološkog, Pravaškog i Mudroslovnog. Na Mudroslovnom fakultetu slušali su se sljedeći predmeti: „teorijska i praktična filozofija“, „posebni filozofski nauč“, „pedagogika“, „opća povijest“, „hrvatska i ugarska povijest s osobitim obzirom na austrijsku i ugarsku povijest“, „pomoćne povijesne znanosti s osobitim obzirom na domaću povijest“, „arheologija“, „povijest umjetnosti“, „geografija“, „slavenska filologija“, „hrvatski ili srpski jezik i književnost“, „klasična filologija latinska“, „klasična filologija grčka“, „živi jezici: mađarski, njemački, slavenski, talijanski, francuski, engleski“, „matematika“, „fizika“, „zoologija“, „fiziologija“, „poredbena anatomija“, „botanika“, „mineralogija“, „geologija i paleontologija“, „kemija“ i „astronomija“. Usp. Tihana Luetić, „Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu“, *Povijesni prilozi*, sv. 22 (2002), 167–209, str. 174, bilj. 53.

² Radi se o Zagrebačkom ženskom liceju ili Privremenom ženskom liceju, koji je osnovan 1892. godine u Zagrebu, jedinog instituciji koja je pružala ženama obrazovanje na razini srednjoškolskog obrazovanja. Taj je licej od 1913. godine postao Kraljevska ženska realna gimnazija u Zagrebu. Detaljnije o toj instituciji v. Antun pl. Čuvaj od Carevdara, *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih dana*

je četiri godine bila učiteljica Josipu Bombellesu³ sinu grofa Marka ml. Bombellesa⁴ u dvorcu Opeka pokraj Varaždina. Obitelj Bombelles pripadala je visokom europskom plemstvu, koje bogatstvom i vezama ne zaostaje mnogo za utjecajnim plemenitašima Austrougarske monarhije: sam Marko ml. Bombelles, Steinkušin poslodavac, bio je zastupnik u hrvatskom saboru, tajni savjetnik cara Franje Josipa i blizak prijatelj prestolonasljednika Franje Ferdinanda, koji je u više navrata boravio u njegovom dvorcu u Opeki kraj Varaždina.⁵ Boraveći s obitelji Bombelles, Josipa Steinkuš imala je sigurno prilike koristiti i iznimno obilnu zbirku knjiga koju je ta obitelj posjedovala.⁶ Česta i daleka putovanja (Egipat) s obitelji Bombelles Josipa Steinkuš iskoristila je za dodatna usavršavanja i učenje stranih jezika. Govorila je deset stranih jezika među kojima je bio i arapski.

Ispit zrelosti (maturu) položila je u Kraljevskoj donjogradskoj gimnaziji u Zagrebu. U ono su vrijeme djevojke koje su željele studirati morale položiti maturu u već spomenutoj Kraljevskoj donjogradskoj gimnaziji ili u Kraljevskoj realnoj gimnaziji u Zagrebu. Kako ju je posebno zanimala klasična literatura upisala je studij klasičnih jezika na Mudroslovnom fakultetu Zagrebačkog sveučilišta. Naime, 1901. godine, Carskim rješenjem vladinu Odjelu za bogoštovlje i nastavu, dozvoljeno je i djevojkama redovito studiranje na Filozofskom fakultetu (Mudroslovnom fakultetu) u Zagrebu. Na istom je Sveučilištu 1908. godine položila državni ispit za profesore srednjih škola. O tome je izvijestio i slovenski časopis *Slovenec: političen list za slovenski narod* u rubrici „Dnevne novice”.⁷ U njemu je, s datumom 30. svibnja 1908., jednom rečenicom popraćen uspjeh hrvatske grecistkinje:

„Profesorica filologije u Zagrebu. Učiteljica ženskog liceja Josipina Steinkuš je taj dan na Zagrebačkom sveučilištu položila *cum laude* profesorski ispit za klasično jezikoslovje.”⁸

Bila je, što je vidljivo i iz prethodnog navoda, učiteljica u ženskom liceju u Zagrebu koji je bio otvoren 1892. godine i koji je bio „rasadište budućih studentica”.⁹ U njemu su predavale poznate hrvatske pedagoginje i književnice Marija Jambrišak (1847. – 1937.), Natalija Wickerhauser (1853. – 1906.), Jagoda Truhelka (1864. – 1957.) i

³ Josip Bombelles (1894. – 1942.). Bio je sin Marka ml. Bombellesa i Marije Salm-Reiferscheid-Raitz. Maturovao je u Gimnaziji u Varaždinu 1912. godine.

⁴ Marko ml. Bombelles (1858. – 1912.). Bio je sin Marka Bombellesa, tvorca pertvoja u Opeki, i Ferdinande Drašković.

⁵ Usp. članak „Marko grof Bombelles” u Šumarskom listu, god. X, br. 3 (1911), str. 81–83.

⁶ Prema članku Željka Lazar, „Zbirka knjiga obitelji Bombelles”, *Muzeologija* 48/49 (2011./2012.), str. 149–160, Bombellesovi su ostavili preko 3000 knjiga koje se danas čuvaju u Knjižnici Gradskog muzeja Varaždin.

⁷ Časopis *Slovenec* izlazio je u Ljubljani u početku tri puta tjedno, a od 11. lipnja 1883. svakodnevno te je donosio domaće i strane novosti.

⁸ *Slovenec: političen list za slovenski narod*, 30. 5. 1908, letnik 36, številka 124. „Profesorica filologije v Zagrebu. Učiteljica dekliškega liceja v Zagrebu Josipina Steinkuš, je te dni na zagrebškem vseučilišču napravila z odlično profesorsko preizkušnjo za klasično jezikoslovje.”

Kamila Ćucerna (1868. – 1963.).¹⁰ Licej je trajao osam godina. U višim razredima postojala su tri smjera: pedagoški, opći i latinski „No, u učenju klasičnih jezika licejska osnova latinskog smjera uvelike zaostaje za gimnazijskom.”¹¹ Učenice koje su odlučile za latinski smjer pripremale su se za studij na nekom sveučilištu, međutim „[...] završni ispit Liceja za *latinke* nije imao pravovaljanost mature zbog čega s abiturijentice ovog smjera morale na kraju školovanja maturu polagati dva puta: Liceju i na nekoj muškoj gimnaziji.”¹²

Josipa Steinkuš je na Sveučilištu u Zagrebu 6. lipnja 1912. godine položila rigoroznu obranom disertacije *Negacija u pitanjima kod Homera*. Time je postala prva grecistkinja s doktoratom u našoj zemlji. Nakon stjecanja doktorske titule radila je kao nastavnica grčkog i latinskog jezika u gimnaziji u Zagrebu, a 1932. godine otišla je mirovinu, navodnu prisilnu, zbog političkih razloga.¹³

Osim pedagoškim radom bavila se i prevodjenjem. Za nas su posebno zanimljiviji njezini prijevodi novogrčkog: ona je bila među prvima – ako ne prva – koja je prevodila s tog jezika na hrvatski. Prevela je i objavila novelu grčkog romanopisca i pjesnika Aleksandrosa Papadiamantisa (1851. – 1911.) *San na valovima*¹⁴ te novelu grčkog pjesnika i autora stihova Olimpijske himne Kostisa Palamasa (1859. – 1943.) *Palikarova smrt*.¹⁵ Također ju je zanimala antička filozofija koju je predano čitala istraživala, no nažalost njezine bilješke, analize i komentari uz štivo nisu sačuvani.¹⁶

Život je posvetila radu i nikad se nije udala, „[...] bila je prilično povučena i neko munikativna”.¹⁷ Umrila je u Varaždinu 1955. u 76. godini. Bila je na glasu kao „najučenija Varaždinka svog vremena”.¹⁸

Nažalost ništa od njezinih radova s područja klasične filologije nije sačuvano. Njezina disertacija nije sačuvana ni u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu ni u knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a ni u njezinoj ostavštini koju je naslijedio njezin nećak Milivoj Halužan.¹⁹ Ipak, u popisu disertacija Filozofskog

¹⁰ One su uputile zahtjev dekanatu Mudroslovnog fakulteta „da im se omogući da kao izvanredne slušači se pohađaju predavanja kojima bi mogle dočjerati znanje iz nekih predmeta, potrebitih (...) u zvanju učiteljice”, isto, 172. Radi se o predmetima: njemački jezik i književnost, filozofija, pedagogija, psihologija.

¹¹ Ograjšek Gorenjak, „Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu”, str. 162.

¹² Isto, str. 163.

¹³ Gustav Piasek, „Josipa Steinkuš, doktorica filozofije [sic!], poliglota”, *Varaždinske vijesti* br. 2732 (21. 1. 1997.), str. 17.

¹⁴ Ljubo Wiesner (ur.), *Tisuću najljepših novela*, Zagreb, Slovo, 1934, sv. 67–69.

¹⁵ Oba su prijevoda objavljena u ediciji *1000 najljepših novela [1000 svjetskih pisaca]* koje je uređivao Ljubo Wiesner. „Palikarova smrt” objavljena je u sv. 55. – 57. (1933., str. 6–40), dočim je „San na valovima” izašao u sv. 67. – 69. (1934., str. 188–206).

¹⁶ Antun Golob, „Josipa Steinkuš”, *Zaslužni Varaždinci*, Vlastito izdaje, Varaždin, 1982, str. 133–134.

¹⁷ Golob, „Josipa Steinkuš”, str. 133.

¹⁸ *Josipa Steinkuš*, <http://www.varazdinska-zupanija.hr/%C5%BEupanija/zanimljivosti.kni%C5%BEvnici/>, preuzeto 10. svibnja 2015.

fakulteta pod rednim brojem 87 stoji: „Josipa Steinkuš. Negacija u pitanjima kod Homera. 6. 5. 1912. Klasična filologija i povijest grčka i rimska. 10. 10. 1912. Filozofija.”²⁰

Iako se isticala svojim obrazovanjem i radom, ostala je do sada nedovoljno istražena i afirmirana. Nadamo se da ćemo ovim tekstom barem djelomično ispraviti nepravdu i osvijetliti životni put i djelo Josipe Steinkuš – i možda pripomoći pronalaznju njezine doktorske disertacije.

Stjepan Pavić

Latinske pjesme bosanskih franjevaca

Bosanski latinitet trajao je dugo, od srednjovjekovnih povelja bosanskih velikaša (šezdesetih godina 20. stoljeća, do izvješća fra Vitomira Slugića o stanju hrvatske inozemne pastve. Kao kuriozitet spominjem da pripadam naraštaju koji je šezdesetih godina prošloga stoljeća predavanje iz filozofije i teologije slušao dijelom na latinskom jeziku. Nešto od latinske baštine bosanskih franjevaca prevedeno je na hrvatski jezik, a njihove bi latinske pjesme tek mogle doživjeti svoj hrvatski prijevod. Oko 3500 stihova prveo sam u formi u kojoj su napisane (heksametar, elegijski distih, sapfička strofa s horcijevskim odmorom, pastirska igra, pjesme slobodna stiha po uzoru na narodnu poeziju) i rukopis prije sedam godina predao jednom izdavaču. Razlog što se knjiga još nije pojavila banalan je i svakodnevni – nedostatak novčanih sredstava.

Naši su pjesnici – Ambrozije Matić, Andrija Barukčić, Josip Kovačević i Blaž Josić svoje pjesme objavljivali kao zasebnu knjigu, ponekad od samo četiri stranice, bez korica. Zato sam inzistirao na dvojezičnom izdanju, da se sačuva original, a da prijevoda pojavi i više.

U bosanskih franjevačkih pjesnika zadivljuje nas znanje latinskog jezika i vrsno versifikacijsko umijeće: vrlo se živo služe takozvanim mrtvim jezikom, a mnogi njihovi stihovi ponekad zvuče kao u rimskih klasika. Ima u njih i unutarnjih rima i uspješnih slikovnih. Jedna pjesma od dvadeset stihova ima akrostih i na početku i na kraju i u sredini. Nelagodnost od tih pjesama pjevaju o tužnom stanju u Bosni, s kojim žele upoznati tadašnju europsku javnost. U njima se traži pomoć ili zahvaljuje za dobročinstva iskazana bosanskim franjevcima, osobito u školovanju njihovih pripravnika (zato se i služe latinskim, jezikom razumljivim svijetu kojemu se obraćaju).

U duhu vremena, većina pjesama hvali poglavare, državne i crkvene, prekomjerno i raskalašno, epitetima ih diže u nebesa. Druge opet, u najboljoj maniri bidermajera, slave prijateljstvo, veličaju odanost i stvaraju atmosferu radosna življenja. U ovom posljednjem smislu osobito mislim na Matičeve pjesme Knezoviću, Marijanoviću i Gabrijelu Barukčiću, ali i na Josičeve posvećene Šunjiću i Nediću. Za razliku od trojice ostalih, Matić treba izdvojiti i po tome što tri pjesme ne piše u antičkom metru ni u antičkim strofama (iako je pastirskom igrom vergilijevskoga tipa pokazao da to itekako umije), nego u stihovima *na narodnu*, u dvanaesticima ili dobro ritmiziranim slobodnim stihovima, ali s rimama.

Latinski je već odavno prestao biti jezik komunikacije, čak i među svećenicima i drugim ljudima s visokom naobrazbom. Zato ovaj prijevod smatram potrebnim za ravno pravno uključivanje naših pjesnika u bosanskohercegovačku i hrvatsku književnu baštinu za razumijevanje jednog dijela naše i naše prošlosti.